

Τα Δεκεμβριανά του 1944: Ποιοι τα θέλησαν;
 Ποιοι τα σχεδίασαν ή ήλπιζαν και προσδοκούσαν κέρδη
 από την αιματοχυσία που άρχισε στις 3 του Δεκέμβρη 1944;

Ένας αναγκαίος πρόλογος (περί ιστορικής αλήθειας)

Όταν επιχειρεί κάποιος να παρουσιάσει ένα θέμα ιστορικό, εξαιρετικά επίμαχο, νιώθει ιδιαίτερα την ανάγκη να προετοιμάζεται για να είναι όσο μπορεί πιο αντικειμενικός μελετητής, ερμηνευτής, κριτής, αφηγητής του όλου ιστορικού θέματος, που τον απασχολεί, και των επιμέρους περιστατικών/στιγμών που συνθέτουν το όλο. Και για κάθε λεπτομέρεια επιθυμεί να τεκμηριώνει με τρόπο πειστικό αυτά που αφηγείται. Και αισθάνεται χρέος να θυμηθεί σεβαστούς πρόδρομους της ιστοριογραφίας, που υπήρξαν γι' αυτόν δάσκαλοι σεβαστοί για ποικίλα προβλημάτων του ιστορικού λόγου:

- Αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας
- Αξιολόγηση της ιστορικής παιδείας
- Σεβασμό για το ιστορικό ήθος
- Δεοντολογία της ιστορικής αφήγησης.

Και νομίζω ότι ο πιο πειστικός τρόπος για να ενημερώσει κάποιος και τους αναγνώστες του για όλη αυτή την προβληματική είναι να ονομάσει κάποιους δασκάλους της ιστοριογραφίας, οι οποίοι επηρέασαν ή επηρεάζουν ιδιαίτερα τη σκέψη του μελετητή της Ιστορίας, ώστε να κάνει όσο μπορεί πιο καλά τη δουλειά του.

Με αυτό το νόημα καταγράφω βασικούς ευεργέτες, που αισθάνομαι ζωντανή την παρουσία τους, όταν επιχειρώ να προσεγγίσω και να αφηγηθώ κάποιο ιδιαίτερα επίμαχο ζήτημα. Θυμάμαι, λοιπόν, και θυμίζω:

Α. Ο Θουκυδίδης (460-περί το 395 π.Χ.), που αφηγήθηκε τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (όσο μέρος του πρόλαβε, από το 431 π.Χ. έως το 411 π.Χ.), ερευνώντας τα γεγονότα για να τα αφηγηθεί, σημείωσε: «Χαλεπόν ευρείν την **αλήθειαν**, (διότι) οι

παρόντες τοις έργοις εκάστοις ου τα αυτά περί των αυτών έλεγον, αλλ' ως εκατέρων τις ευνοίας ή μνήμης έχοι»¹ (Είναι δύσκολο να βρΐσκει κανείς την **αλήθεια**², γιατί εκείνοι που ήταν παρόντες σε κάποιο περιστατικό, οι αυτοπτες μάρτυρες, όταν τους ρωτούσα τι είδαν, τι άκουσαν, έδιναν διαφορετική την εικόνα, ενώ είχαν δει και ακούσει τα ίδια περιστατικά. Καθένας έλεγε την αφήγησή του ανάλογα με το ποιους ευνοούσε από τους δράστες των γεγονότων και ανάλογα με το τι θυμόταν).

Β. Αιώνες αργότερα ο *Πολύβιος* (περ. 200-120 π.Χ.) έγραψε κάποιες σκέψεις αξιομνημόνευτες ως αρχές αντικειμενικότητας στη συγγραφή Ιστορίας:

«*Ιστορίας, εάν τις αφέλη το διατί και πώς και τίνος χάριν επράχθη το πραχθέν, λόγοι κενοί το λειπόμενον*» (Αν αφαιρέσει κάποιος από την ιστορία τα ερευνητικά ερωτήματα: γιατί έγινε αυτό, πώς πραγματοποιήθηκε, για εξυπηρέτηση ποιας ανάγκης, τα υπόλοιπα είναι λόγια κενά).

«*Εξ ιστορίας αναιρεθείσης της αληθείας το καταλειπόμενον αυτής ανωφελές γίνγεται διήγημα*» (Αν από την ιστορία αφαιρέσουμε την αλήθεια, ό,τι απομένει είναι διήγηση ανωφελής).

«*Φιλόφιλον δει είναι τον αγαθόν άνδρα και φιλόπατριον και συμμισείν τοις φίλοις τους εχθρούς και συναγαπάν τους φίλους ...Εάν δε το της ιστορίας ήθος αναλαμβάνη τις επιλαθέσθαι χρη πάντων των τοιούτων*» (Ο αγαθός άνδρας πρέπει να αγαπά τους φίλους του και την πατρίδα του και μαζί με τους φίλους του να μισεί τους εχθρούς και να αγαπά τους φίλους ...Εάν όμως αναλάβει κάποιος την ευθύνη να γράψει ιστορία με ήθος, οφείλει να λησμονήσει τέτοιες συνήθειες – συμπάθειας για τούτους, αντιπάθειας για τους άλλους. Και τότε μπορεί να γράψει και επαινούς για τους εχθρούς του και κριτική [ψόγους] για τους φίλους του, αν οι πράξεις τους αυτό αξίζουν)³.

Και κάτι για τη μορφωτική αξία της Ιστορίας, μια γοητευτική αξιολόγηση: «*Καλλίστην παιδείαν ηγητέον την εκ της πραγματικής (της αληθινής) ιστορίας περιγι-γνομένην εμπειριάν. Μόνη γαρ αύτη χωρίς κινδύνου από παντός καιρού και περιστάσεως κριτάς αληθινούς αποτελεί του βελτίονος*»⁴ (Οφείλουμε να θεωρούμε ότι η καλύτερη παιδεία που μπορεί να αποκτήσει ο άνθρωπος είναι η εμπειρία που αποκομίζει από τη μελέτη της αληθινής ιστορίας, γιατί αυτή μόνη –χωρίς τον κίνδυνο να νοθευτεί από οποιεσδήποτε περιστάσεις– προσφέρει τα πιο σωστά κριτήρια για καλύτερη πορεία στο μέλλον).

Γ. Μερικούς αιώνες αργότερα ο *Λουκιανός* (-312 μ.Χ.) έγραψε ειδική συγγραφή περί αρχών της ιστοριογραφίας με τον τίτλο: *Πώς δει ιστοριάν ξυγγράφειν*. Και στην §41 προς το τέλος γράφει για το συγγραφέα: να αφηγείται «...ου λογιζόμενος τι δόξει τάδε ή τάδε αλλά τι πέπρακται λέγων» (Χωρίς να λογαριάζει πώς θα το νιώσει, θα το κρίνει ο τάδε και ο τάδε, αλλά λέγοντας αυτά ακριβώς που έγιναν).

Δ. Στους καιρούς μας ένας κορυφαίος ιστορικός, ο Γερμανός Leopold von Ranke, τόνισε την ανάγκη-υποχρέωση του ιστορικού, όταν επιχειρεί να αφηγηθεί

κάποιο ιστορικό περιστατικό, να γράφει *πώς ακριβώς έγινε αυτό* (Wie es eigentlich gewesen war). Νομίζω ότι αυτή η επιγρομματική διατύπωση συνοψίζει απόψεις Πολύβιου-Λουκιανού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αντιγράφει από αυτούς, αλλά ότι στοχάστηκε την ιστορική αφήγηση όπως και εκείνοι.

Ε. Πρόσφατα η Margaret MackMilan έδωσε με τόλμη δείγματα παραποίησης της Ιστορίας από ερευνητές ή μάλλον από τις εξουσίες που θέλουν να εκμεταλλευτούν την ιστορική αφήγηση για τους λόγους τους.

Ο τίτλος του βιβλίου της είναι σαφέστατος: *Uses and Abuses of History* (Η χρήση και κατάχρηση της Ιστορίας).

Λόγου χάρη (αφηγούμαι από ποικίλες άλλες πηγές): οι αποικιοκράτες των τελευταίων αιώνων αφηγήθηκαν ποιες ευεργεσίες έκαναν για τα θύματά τους στις αποικίες (ο λευκός άνθρωπος από την Ευρώπη φώτισε πολιτιστικά τους λαούς των αποικιών)!

Ένας Αμερικανός πρόεδρος των ΗΠΑ (προς τα τέλη του 19ου αιώνα) είχε μήνυμα από το θεό να μεταδώσει στις Φιλιππίνες το Χριστιανισμό. Και έγιναν οι Φιλιππίνες αποικία των ΗΠΑ!

Το 1878 η Βρετανία πρόσφερε κάποια διπλωματική εκδούλευση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και παράλληλα με *μυστική συμφωνία* μίσθωσε με 92.000 λίρες το χρόνο την Κύπρο και αργότερα (αρχές του 20ού αιώνα) αποφάσισε να «προβιβάσει» την Κύπρο σε βρετανική αποικία, και το 1953-54, για να δυσχεράνει την επίλυση του Κυπριακού θέματος, επικαλέστηκε το δικαίωμα της Τουρκίας να έχει λόγο για το νησί που είχε πουλήσει και οδήγησε σε μια απίστευτη τραγωδία (ως προς το μήκος του χρόνου και το βάθος του πόνου) από το 1955 έως σήμερα...

Έχοντας υπόψη αυτά τα δείγματα ιστορικής δεοντολογίας και εγκληματικών διαθέσεων –ίσως και πράξεων– επιχείρησα να αφηγηθώ ένα ιστορικό περιστατικό που έλαβε χώρα στην Αθήνα το Δεκέμβρη του 1944 (τα *Δεκεμβριανά*): Τι ακριβώς έγινε, από ποιους σχεδιάστηκε; Με ποια κίνητρα; Και θεώρησα σκόπιμο να αναζητήσω όσο μπορούσα πιο πειστικά τεκμήρια. Το αν το πέτυχα και πόσο, είναι στην κρίση σας. Εύχομαι να είναι ήρεμη.

Και ένα αναγκαίο προοίμιο, ειδικά για αναγνώστριες και αναγνώστες της νεότερης (μεταπολεμικής) γενιάς, που δεν έχουν επαρκή ενημέρωση για την περίοδο μεγαλείου και οδύνης (1940-1949).

Είναι ένα από τα πιο συζητημένα και για πολλούς ανερμήνευτο ζήτημα της πρόσφατης πολιτικής Ιστορίας μας το ποιοι ήθελαν και για ποιο σκοπό μεθόδευαν τη σύγκρουση που άρχισε στις 3 του Δεκέμβρη 1944. Επομένως, είναι ανάγκη για τους νεότερους να διευκρινίσουμε και για τους ωριμότερους να θυμίσουμε ποια είναι τα γεγονότα του Δεκέμβρη 1944, τα οποία κνοφορούνταν βέβαια πολύ πριν.

Όταν άρχισε για τη χώρα μας (στα πλαίσια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου,

1939-45) η Κατοχή από Γερμανούς-Βούλγαρους-Ιταλούς (από τον Απρίλιο 1941 έως το Νοέμβριο 1944), διαμορφώθηκαν σύντομα διάφορες αντιστασιακές οργανώσεις (ΠΕΑΝ, ΕΑΜ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ...). Από αυτές:

α) Η πρώτη οργάνωσε το Σεπτέμβριο του 1942 μια πολύ τολμηρή και σε αποτελέσματα πολύ εντυπωσιακή ανατίναξη εις βάρος των γερμανόφιλων της Αθήνας (της οργάνωσης ΕΣΠΟ στο κέντρο της Αθήνας). Κάποια προδοσία οδήγησε τους Γερμανούς σε σύλληψη των πρωτεργατών αυτής της αντιστασιακής πράξης και εξόντωσή τους.

β) Οι επόμενες δύο οργάνωσαν συστηματικά αντιστασιακές δυνάμεις, το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) σε όλη σχεδόν την επικράτεια και ο ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος) κυρίως στην Ήπειρο. Και έδρασαν κατά των κατακτητών, κυριότατα των Γερμανών από το 1942 έως την ώρα της αποχώρησης των κατακτητών, τον Οκτώβρη-Νοέμβρη του 1944.

γ) Η τελευταία οργάνωση, η ΕΚΚΑ (Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση) υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη Ψαρρού, έδρασε στην κεντρική Στερεά Ελλάδα έως τον Απρίλη του 1944, αλλά τότε διαλύθηκε μετά από προστριβές με ένοπλες ομάδες του ΕΛΑΣ (που ήταν η ένοπλη έκφραση του ΕΑΜ).

Δεν έχουμε πρόθεση να γράψουμε εδώ αναλυτικά για την ένοπλη αντιστασιακή δράση των δύο μεγάλων αντιστασιακών οργανώσεων (ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ), γιατί άλλος είναι ο στόχος μας με τούτο το άρθρο (ξαναδείτε παρακαλώ τον τίτλο του). Περιορίζομαι σε ένα μόνο γεγονός: Τη νύχτα της 25/26 Νοέμβρη του 1942 ενωμένες δυνάμεις των δύο αυτών αντιστασιακών οργανώσεων (περί τους 120 άνδρες του ΕΛΑΣ και περί τους 60 του ΕΔΕΣ) και μια ομάδα Βρετανών με εκρηκτικές ύλες ανατίναξαν τη γέφυρα του Γοργοπόταμου (σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά της Λαμίας). Σκοπός τους ήταν να διακόψουν έτσι τη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Αθήνας και να δυσκολέψουν την προώθηση στρατιωτικού προσωπικού και πολεμικού υλικού προς τη Νότια Ελλάδα, από όπου Γερμανοί στρατιώτες και στρατιωτικό υλικό προωθούνταν στη Βόρεια Αφρική, όπου ο Ρόμελ πολεμούσε εναντίον των Άγγλων και άλλων συμμαχικών δυνάμεων (...Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων εθελοντών)⁵.

Η συνεργασία αυτή των οργανώσεων ΕΑΜ, ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ διαταράχθηκε κατά το 1943 και εξελίχθηκε σε ανοιχτή σύγκρουση το 1944 (Δεκέμβρη).

Τώρα ας ξαναδούμε τον τίτλο του άρθρου: Τα Δεκεμβριανά του 1944

Θα επιχειρήσουμε μια απάντηση με βάση όχι τους ισχυρισμούς, αλλά τα τεκμήρια, όσα έχουν αποκαλυφθεί⁶ και κρίνονται αξιόπιστα ή, μάλλον, όσα γνωρίζουμε ως αξιόπιστα. Και θα κρίνετε εσείς αν είναι *πράγματι αξιόπιστα*.

Το ότι στην Εθνική Αντίσταση πρωτοστάτησε το εαμικό κίνημα (αριστεροί και

φιλελεύθεροι προοδευτικοί) είναι γνωστό και νομίζω αποδεκτό. Οι μεταξικοί και βασιλόφρονες απουσίασαν και ακολούθησαν την πολιτική του «wait and see» (περιμένετε και βλέπουμε)⁷, με το σκεπτικό ότι, αν ενοχλούσαν τους Γερμανούς, θα είχαν αντεκδικήσεις με πολλαπλάσια θύματα (λογικό ή παράλογο, δεν το αξιολογώ).

Όμως, όσο φούντωνε το εαμικό κίνημα και γυμναζόταν με τον αντιστασιακό αγώνα και αποκτούσε σπλιισμό από τις αντίπαλες κατοχικές δυνάμεις που εξουδετέρωνε, άρχιζε να ανησυχεί η άλλη παράταξη, ιδιαίτερα από το 1943 και πολύ περισσότερο από τη στιγμή που οι εαμικοί συγκρότησαν την *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης*, στις 10 του Μάρτη 1944. Η άλλη πλευρά, με κύρια έκφραση τη «νόμιμη» Κυβέρνηση της Εξορίας στο Κάιρο –όπου και η έδρα του βρετανικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής (ΣΜΑ)– αποφάσισε να καλέσει σε Συνέδριο εκπροσώπους των πολιτικών δυνάμεων στο Λίβανο (Απρίλη-Μάη 1944), όπου και απέσπασε τη συναίνεση για συγκρότηση *Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας*. Εκεί εκδηλώθηκε πρώτη φορά η *υποχωρητικότητα* των εκπροσώπων της εαμικής ΠΕΕΑ, που δέχτηκαν να υπογράψουν κείμενο αποδοκιμασίας των στρατιωτών/ναυτών και των αξιωματικών τους, που είχαν πραγματοποιήσει Κίνημα στην περιοχή Αλεξάνδρειας-Καΐρου από τις 30 του Μάρτη 1944 με εμφανή έκφραση της συμπάθειάς τους ή εκτίμησής τους για την ΠΕΕΑ, για το Εαμικό Αντιστασιακό Μέτωπο.

Στους μήνες που ακολούθησαν, η εαμική πλευρά έδειχνε ενδοιασμούς και αναβλητικότητα στο ζήτημα αποστολής εκπροσώπων για την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου, έκδηλα ευνοούμενο της βρετανικής εξωτερικής επεμβατικής διπλωματίας. Αρχές του Σεπτεμβρίου 1944 αποφάσισαν τελικά να στείλουν εκπροσώπους για τις 5-6 υπουργικές θέσεις (Αλέξ. Σβάλλο, καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου, Μιλτιάδη Πορφυρογένη, Άγγελο Αγγελόπουλο, Γιάννη Ζέβγο κ.ά.). Σχετικό μήνυμα είχαν νωρίτερα (περισσότερο από έναν μήνα).

Ανεξάρτητα από τα κίνητρα που οδήγησαν τους εαμικούς σε αυτή την απόφαση⁸, το γεγονός είναι ότι έκαναν τη δεύτερη αυτή πράξη έκδηλης *υποχωρητικότητας*, καθώς φαινόταν στον ορίζοντα να πλησιάζει η ώρα της Απελευθέρωσης.

Περί τα μέσα του Σεπτεμβρίου 1944 η Κυβέρνηση μετακινήθηκε στη Νότια Ιταλία, γιατί αυτή ήταν η υπόδειξη των Βρετανών⁹, για να απαλλαγούν από την εαμική ατμόσφαιρα που ένιωθαν να εισπνέουν στο Κάιρο και για να βρίσκεται η ελληνική Κυβέρνηση υπό βρετανική «ομηρία» στην Ιταλία¹⁰.

Πάντως εκεί –και συγκεκριμένα στην Γκαζέρτα– πραγματοποιήθηκε μια άλλη συνάντηση, όπου είχαν προσκληθεί και οι αρχηγοί των δύο κυριότερων αντιστασιακών οργανώσεων του ελλαδικού χώρου: ο Στέφανος Σαράφης του ΕΛΑΣ και ο Ναπολέων Ζέρβας του ΕΔΕΣ και Βρετανοί αξιωματούχοι. Εκεί υπογράφηκε στις 27 Σεπτεμβρίου η Συμφωνία της Γκαζέρτα με τα ακόλουθα κύρια σημεία:

- Όλες οι ένοπλες δυνάμεις στον ελλαδικό χώρο, άρα και ο ΕΛΑΣ και ο ΕΔΕΣ, θα υπάγονταν στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας.

- Η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας όριζε αρχιστράτηγο το Βρετανό στρατηγό Skobie.
- Οι δυνάμεις των ανταρτών δεν είχαν δικαίωμα να κινηθούν προς Αθήνα και Θεσσαλονίκη την ώρα αποχώρησης των Γερμανών· όφειλαν να περιμένουν την άφιξη της Κυβέρνησης, που τη συνόδευαν και βρετανικές δυνάμεις και μια ελληνική ταξιαρχία, που είχε βοηθήσει τους συμμάχους στο Ρίμινι και είχε «εκκαθαριστεί» από δημοκρατικούς στρατιώτες-αξιωματικούς πριν αναχωρήσει από το Κάιρο (οι δημοκρατικοί που είχαν λάβει μέρος στο κίνημα του Απριλίου είχαν εγκλειστεί από τους Βρετανούς σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην αφρικανική έρημο¹¹, ώστε ούτε ως απολυμένοι να μπορούν να ενισχύσουν εαμικές μονάδες τους επόμενους κρίσιμους μήνες).
- Επιπλέον, στο *Συμβόλαιο του Λιβάνου*, που είχε υπογραφεί με εισήγηση του πρωθυπουργού Παπανδρέου (το Μάιο 1944), και στη *Συμφωνία της Γκαζέρτα* (27-9-1944) περιλαμβάνεται ειδική ρήτρα αποδοκιμασίας και απειλής για τιμωρία/καταδίκη προς όλους τους συνεργάτες των Γερμανών (ταγματασφαλίτες που χαρακτηρίζονταν εχθροί του έθνους)¹². Ίσως η ρήτρα προστέθηκε για ικανοποίηση των εαμικών και διευκόλυνση αποδοχής εκ μέρους τους των προηγούμενων τριών όρων, που ήταν μάλλον ανεπιθύμητοι για τους εαμικούς.

Πάντως, ένα δεκαήμερο μετά στάθμευσε στη Νεάπολη της Ιταλίας (8-10-1944) ο Ουίνστον Τσόρτσιλ και ο επί των Εξωτερικών υπουργός του Άντονι Ήντεν κατά το ταξίδι τους προς τη Μόσχα για τη γνωστή «*Συμφωνία των Ποσοστών*» (με την οποία μοίρασαν ζώνες επιρροής-«Προστασίας» και ο Τσόρτσιλ ανέλαβε την «Προστασία» του ελληνικού χώρου, ενώ αντίστοιχο ρόλο πρότεινε στον Στάλιν για την περιοχή της Ρουμανίας)¹³. Κατά τη διέλευσή τους, λοιπόν, από τη Νεάπολη της Ιταλίας (8-10-1944), οι Τσόρτσιλ και Ήντεν είχαν *προσωπική συνάντηση* με τον Γ. Παπανδρέου, κατά την οποία αυτός, *αφού διατύπωσε την αγωνία του Έθνους για ποικίλα προβλήματα που αντιμετώπιζε με τη λήξη του πολέμου, υπογράμμισε τα ελληνικά αιτήματα* (τιμή του) *και επέδωσε στους «υψηλούς» συνομιλητές του και ειδικό Υπόμνημα*¹⁴, για να θυμούνται και να προσφέρουν την «προστασία» ή τη συμπαράστασή τους.

Από το *Υπόμνημα* αυτό (σ. 180-83 του βιβλίου που μνημονεύω στη σημείωση 14), αντιγράφω αποσπάσματα:

«Η Εθνική μας ένωση έχει ήδη συντελεσθεί... με συμμετοχή και ΕΑΜ- ΕΛΑΣ». (Έχει συγκροτηθεί Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με συμμετοχή εκπροσώπων όλων των πολιτικοκοινωνικών ιδεολογιών.)

«Εξ άλλου η προσαρμογή του ΚΚΕ εις την Εθνικήν Ένωσην (η συμμετοχή του στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας) έχει συντελεσθεί υπό την σιωπηράν προϋπόθεσιν της παρουσίας εν Ελλάδι σημαντικών βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων. Εάν διεπιστούτο ότι ο όρος ούτος δεν υφίσταται, υπάρχει φόβος ότι το ΚΚΕ θα θέ-

σει εις ενέργειαν, κατά τρόπον συγκαλυμμένον ή αποκάλυπτον, την υλικήν του δύναμιν, διά να γίνει κύριον της καταστάσεως»¹⁵.

Λίγες μέρες μετά από το Υπόμνημα της Νεάπολης οι Γερμανοί αποσύρονταν από την Αθήνα (12-10-1944) και η ελληνική Κυβέρνηση έφτασε στις 18 του Οκτώβρη. *Αν είχαν οι εαμικοί πρόθεση να καταλάβουν την εξουσία δυναμικά, γιατί δεν το έπραξαν;* Αυτή η συμπεριφορά φαίνεται ότι δεν εκτιμήθηκε αντικειμενικά μέσα στην ατμόσφαιρα φοβίας και δυσπιστίας όπου ζούσε ο ευνοούμενος από τους Άγγλους πρωθυπουργός.

Ακολούθησαν 45 μέρες που η Κυβέρνηση είχε προστριβές με τους εαμικούς συνεργάτες της για ένα πολύ βασικό ζήτημα: Η Κυβέρνηση επιδίωκε να αφοπλίσει τους εαμικούς και να διατηρήσει δυνάμεις σαφώς αντιαμικές: την ορεινή Ταξιαρχία του Ρίμινι και τον Ιερό Λόχο (που είχαν «εκκαθαριστεί» πριν φύγουν από το Κάιρο, ώστε να μην έχουν εαμικά στοιχεία)¹⁶. Επίσης, είχε συμπαράσταση από την Αστυνομία και από τα υπό τον έλεγχο της Τάγματα Ασφαλείας, τα οποία και αξιοποίησε αργότερα εναντίον των εαμικών κατά τα Δεκεμβριανά, όπως είχε δηλώσει αργότερα και ο τότε υφυπουργός Στρατιωτικών Λ. Σπαής. Οι επικίνδυνοι και, κατά τον πρωθυπουργό, ύποπτοι για βίαιη κατάληψη της εξουσίας εαμικοί ζήτησαν να διατηρήσουν και αυτοί μια ταξιαρχία του ΕΛΑΣ ισοδύναμη προς τα κυβερνητικά ένοπλα σώματα (της Ταξιαρχίας του Ρίμινι και του Ιερού Λόχου). Επιπλέον, η Κυβέρνηση είχε στο πλευρό της τις δυνάμεις των Βρετανών (με τανκς και αεροπλάνα). Άρα, δεν είχε λόγους να αγωνιά για τις εξελίξεις. Εντούτοις, στις 30 του Νοέμβρη έδωσε στον Skobie άδεια ή προτροπή να εκδώσει διαταγή για αφοπλισμό των εαμικών δυνάμεων έως τις 10 Δεκέμβρη! Από αγωνία ή με άλλη επιδίωξη; Αδυνατώ να αναλάβω επιστημονική ευθύνη για μια απάντηση που μπορεί παρακάτω να προκύψει από γραπτά κείμενα, επώνυμα κείμενα των εξοχότατων πρωθυπουργών Ελλάδας και Βρετανίας, κείμενα ενυπόγραφα και αξιόπιστα. Συγκεκριμένα:

α) Ο εξοχότατος Τσόρτσιλ κατά το 1943-44 από ανυπόκριτο ενδιαφέρον παρακολουθούσε τις εξελίξεις στον ελληνικό χώρο και έδινε οδηγίες σε συνεργάτες του. Συγκεκριμένα: Σε οδηγίες προς τον υπουργό του επί των Εξωτερικών το Νοέμβρη του 1944 έγραφε: *«Για να είναι αποφασιστικό το χτύπημα κατά του ΕΛΑΣ, θα πρέπει να καταφερθεί την κατάλληλη στιγμή»*¹⁷. Και τελικά φαίνεται ότι η «κατάλληλη στιγμή» ήρθε ή προγραμματίστηκε για το Δεκέμβρη του 1944, όπως θα δούμε.

Και σε άλλο μήνυμα, το Νοέμβρη του 1944, δηλαδή κάποιο 10ήμερο ή 15ήμερο πριν από τη Δεκεμβριανή τραγωδία στην Αθήνα, έγραφε: *«Είναι ευτύχημα ότι η επικείμενη σύγκρουση με το ΕΑΜ γίνεται χωρίς να είναι ο βασιλιάς εκεί. Μπορούμε να παίξουμε πολύ καλύτερα το παιχνίδι μας υπέρ του Παπανδρέου από ό,τι θα μπορούσαμε αν θα εμφανιζόμασταν να επιβάλλουμε ένα μοναρχικό καθεστώς στην Ελλάδα»*¹⁸ (με παραπομπή στα βρετανικά αρχεία).

Ο μεγαλόψυχος σχεδιαστής εμφύλιας σύγκρουσης των Ελλήνων ανησυχούσε μόνο μήπως ο Γεώργιος Β΄ δυσανεχθεί ή εκτεθεί το κύρος του ή η υπόληψή του! Αλλά με τη φράση του αυτή άθελά του αποκάλυψε έμμεσα ότι κάτι γνώριζε για την «επικείμενη» σύγκρουση. Και εύλογα γεννιέται το ερώτημα: Μήπως αυτός σχεδίαζε από καιρό τη σύγκρουση; Μήπως είχε και επώνυμο συνεργάτη στην ελληνική πλευρά; Θα δούμε παρακάτω.

Και, όταν λίγες μέρες μετά άρχιζε η «επικείμενη» σύγκρουση, έγραψε ειδικές οδηγίες στον αρμόδιο στρατηγό Wilson, για να ενθαρρύνει τον υφιστάμενό του Skobie (στην Αθήνα), και τις κοινοποίησε άμεσα στον άνθρωπο που επωμιζόταν αυτό το θεάρεστο έργο (αιματοχυσία αθών στην Αθήνα)¹⁹. Του έγραφε λόγια ενθαρρυντικά, πολιτισμένα: «*Εδώσα οδηγίες στο στρατηγό Wilson να σας αφήσει όλες σας τις δυνάμεις και να σας σταλούν όλες οι δυνατές ενισχύσεις. Είσαστε υπεύθυνος για τη διατήρηση της τάξης στην Αθήνα και οφείλετε να εξουδετερώσετε όλες τις ομάδες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που θα πλησιάσουν στην πόλη... **Μη διατάσετε να πυροβολείτε κάθε ένοπλον που θα δοκιμάσει να αφηγήσει το βρετανικό κύρος στην Αθήνα...***

Μη διατάξετε να ενεργείτε σαν να βρίσκεστε σε κατακτημένη πόλη, όπου θα έχει ξεσπάσει μια τοπική εξέγερση...»²⁰

Διευκρινίζουμε ότι αυτά γράφονταν ενώ οι δυνάμεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δεν είχαν ακόμη συγκροστεί με Βρετανούς και προσπαθούσαν ή προσδοκούσαν να βρουν δρόμο συμπόρευσης (με αποστολή εκπροσώπων στον Skobie για συνεννόηση).

Μήπως όλα αυτά τα έργα-λόγια αποκαλύπτουν τον έναν από τους δράστες του εμπρησμού για τα *Δεκεμβριανά*; Νομίζω ότι μόνος αποκαλύπτει με τα γραπτά του τις αποφάσεις-πράξεις του και τα «ανθρωπιστικά» αισθήματά του.

Για να γνωρίζει όμως την «επικείμενη σύγκρουση» ένας «συνετός» ηγέτης, πρέπει να είχε συνεργάτη αρμόδιο και υπεύθυνο για συνεργασία, με συνέπεια για την πραγματοποίησή του (συμφωνημένου) έργου. Είναι δύσκολο τόλμημα να ονομάσει κάποιος κάποιον, αν δεν έχει τεκμήρια γραμμένα από τον ίδιο, ίσως μυστικά και άγνωστα όταν γράφονταν, αλλά γνωστά από μεταγενέστερες έρευνες ή αποκαλύψεις του ίδιου, που τα έγραψε είτε για να καυχηθεί είτε για να απολογηθεί έναντι επικριτών/αντιπάλων του. Τέτοια αναζήτηση αντικειμενική και απροκαλύπτη εύλογο είναι να στραφεί στον πιο επίσημο και υπεύθυνο εκφραστή των ελληνικών επιδιώξεων τότε που ο «μέγας» Τσόρτσιλ εκδήλωνε τα σχέδιά του και τις επιδιώξεις του εκείνη τη συγκεκριμένη στιγμή.

β) Τυχαία ενασχόληση με τη μελέτη της Ελληνικής Αντίστασης και της διολίσθησης προς Εμφύλιο με έφερε σε πολλά και ποικίλα αναγνώσματα και στα εξής δύο: Γ. Παπανδρέου, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος, 1944*²¹ και Μάρκου Βαφειάδη, *Απομνημονεύματα* (τ. 5, σ. 39-46).

Το πρώτο από αυτά περιλαμβάνει κείμενα των οποίων συντάκτης ή παραλή-

πτης ή άμεσα ενδιαφερόμενος για την περίοδο της πρωθυπουργίας του (από το τέλος Απριλίου 1944 έως το τέλος των Δεκεμβριανών 1944) ήταν ο Γ. Παπανδρέου. Μερικά από αυτά αναφέρονται σε άμεση συνεργασία με τον Τσόρτσιλ. Σε αυτά μπορεί κανείς να διακρίνει:

- Τη διαρκή υπόμνηση (στον αδιαφιλονίκητο ηγέτη της μιας από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις του Αντιχιτλερικού Στρατοπέδου) των ανησυχιών και αιτημάτων των Ελλήνων, με την προσδοκία της υπεράσπισης αυτών των αιτημάτων από τον ισχυρό «Σύμμαχο» (αξιέπαινη πράξη).
- Διαρκή υπόμνηση ότι η Ελλάδα αντιμετωπίζει τον κομμουνιστικό κίνδυνο, που εκφράζεται από το εαμικό κίνημα (σεβαστή άποψη πολιτικού, αν τεκμηριώνεται με τεκμήρια πειστικά).
- Διαρκή υπόμνηση ότι η Ελλάδα χρειάζεται τη βρετανική στρατιωτική δύναμη (όχι για να ελευθερώσει τη χώρα από τους Γερμανούς, αλλά) για να αντιμετωπίσει την απειλή, τον κίνδυνο της εαμικής κυριαρχίας στη χώρα την ώρα αποχώρησης των Γερμανών, ενδεχόμενο που με πολλή αγωνία έβλεπε ή ισχυριζόταν ότι διέκρινε στον ορίζοντα ο πρωθυπουργός (όπως φαίνεται παρακάτω), που δεν είχε αντιληφτεί την υποχωρητικότητα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στην Γκαζέρτα!

Από το βιβλίο του Παπανδρέου (σ. 181) αντιγράφω μερικές αράδες: «*Εάν (συμβούν κάποιες εξελίξεις) ... υπάρχει ο φόβος ότι το ΚΚΕ θα θέσει εις ενέργειαν ... την υλικήν του δύναμιν²² για να γίνει κύριον της καταστάσεως...*

Τα ακόλουθα μέτρα είναι απαραίτητα προς αποτελεσματική αντιμετώπισιν της καταστάσεως:

1. Άμεσος αποστολή σημαντικών βρετανικών δυνάμεων εις Ελλάδα... (σεβαστή εκτίμηση, σεβαστό αίτημα). 2... 3...».

Μέσα από αυτά τα αιτήματα διαφαίνεται και η ανησυχία του ανθρώπου (σεβαστή), αλλά 10-12 μέρες νωρίτερα είχε υπογράψει η *Συμφωνία στην Γκαζέρτα*, όπου ο αρχηγός του ΕΛΑΣ είχε υπογράψει υπαγωγή του ΕΛΑΣ στον Skobie ως αρχιστράτηγο δεκτό από την ελληνική Κυβέρνηση. Άρα, δεκτό και από τα εαμικά μέλη της.

Αλλά: Μήπως η αγωνία του ανθρώπου (σεβαστή) δεν του επέτρεπε να εκτιμήσει την υποχωρητικότητα του Σαράφη και γενικότερα του ΕΑΜ;

Και μήπως παρασυρόταν εκείνος (ο πρωθυπουργός) σε υποταγή στον Τσόρτσιλ ως σωτήρα;

Θα παρακολουθήσουμε παρακάτω άλλες διολισθήσεις, ίσως άδικες, αλλά κατολισθήσεις τελικά προς τραγωδία εθνική (ανοιχτή σύγκρουση με πολλή αιματοχυσία από τις 3 του Δεκέμβρη 1944 και τις επόμενες 33 ημέρες, με εκατοντάδες νεκρούς).

Νομίζω ότι στο σημείο αυτό οφείλουμε να θυμίσουμε κάποια συμπτώματα υποχωρητικότητας αθόρυβης αλλά θεμελιακής για την πορεία της πολιτικής ζωής: στις

διακηρύξεις της ΠΕΕΑ (και του Εθνικού Συμβουλίου) βρίσκουμε ρήτρες πολύ ουσιώδεις για την κοινωνική δομή και την ελευθερία της συνείδησης:

- Σεβασμό για την ατομική ιδιοκτησία
- Σεβασμό για την Ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης²³.

Και η κορύφωση της ειρηνικής πρόθεσης διαφαίνεται νομίζω στη δήλωση του προέδρου της ΠΕΕΑ Αλ. Σβώλου στις 5 Νοέμβρη: Κήρυξε επίσημα τη διάλυση της ΠΕΕΑ, εφόσον είχε σχηματιστεί Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας (όπ.π., σ. 99).

Είναι δυνατόν αυτά να τα αγνοούσαν ο πρωθυπουργός και οι συνεργάτες του;

Ποιοι, λοιπόν, θέλησαν και σχεδίασαν την εμφύλια σύγκρουση του Δεκέμβρη 1944;

Το να έχει ο πρωθυπουργός την πολιτική ιδεολογία του είναι σεβαστό, αλλά το να προβάλλεται ως πρωτεργάτης Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας και να κάνει εκμυστηρεύσεις μειωτικές για τους συνεργάτες του δεν συνάδει προς την έννοια της Εθνικής Ενότητας, που υποτίθεται ότι εξέφραζε!

Και το να μην εκτιμά την υποχωρητικότητα του εαμικού κινήματος που *αποδέχτηκε την πρόσκληση στο Λίβανο* και δέχτηκε θύελλα επικρίσεων από τον ίδιο τον πρωθυπουργό για ποικίλα ζητήματα (για το ανεξακριβωτο περιστατικό της δολοφονίας Ψαρρού²⁴ και άλλα), που προσχώρησε τελικά στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, που *αποδέχτηκε* στην Γκαζέριτα την υπαγωγή του ΕΛΑΣ στον Skobie (!) σήμαινε ότι:

- Το αντικομμουνιστικό μένος του τον εμπόδιζε να εκτιμά με αντικειμενικότητα τον αντίπαλο και τη συμπεριφορά του.
- Είχε μόνιμο στόχο του να εξοντώσει με παραπλάνηση έναν σύμμαχο στην Κυβέρνηση (όπως θα ομολογήσει με γραπτό κείμενό του παρακάτω).

Για το *πώς ακριβώς σκεπτόταν και ενεργούσε* το αποκαλύπτει ο ίδιος με ενυπόγραφο κείμενό του, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Καθημερινή* στις 2 Μαρτίου 1948²⁵.

Το *δεύτερο* αυτό κείμενο, που αποκαλύπτει ανάγλυφη την πολιτική Παπανδρέου από την ανάληψη της πρωθυπουργίας (τέλη Απρίλη 1944) ως τα Δεκεμβριανά του 1944, προσωπικά το διάβασα πρώτη φορά στα *Απομνημονεύματα* του Μάρκου Βαφειάδη (τ. 5), όπου το κείμενο Παπανδρέου αναδημοσιεύεται (για λόγους του Βαφειάδη). Από το κείμενο εκείνο, κείμενο υπεράσπισης ή απολογίας για την πολιτική που είχε ακολουθήσει (ο Γ. Παπανδρέου) ως πρωθυπουργός της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας από τα τέλη Απρίλη 1944 έως τα *Δεκεμβριανά* (τέλος του 1944), αντιγράφω και διατυπώνω κάποιες απορίες:

1. «*Η προσαρμογή του Κ.Κ.Ε. εις την Εθνικήν Ένωσιν* (δηλαδή η συμμετοχή στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας) *έχει συντελεσθεί υπό την σιωπηράν προϋπόθεσιν της παρουσίας εν Ελλάδι σημαντικών βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων*»...

Ο όρος «σιωπηρά προϋπόθεσις» σε ποια πλευρά αναφέρεται; Στον Παπανδρέ-

ου ως πρωθυπουργό (που γνώριζε ή προσκαλούσε τη βρετανική παρουσία) ή στο ΚΚΕ, που υποτίθεται ότι είχε «μυστικά» ενημερωθεί και σιωπούσε; *Στην πρώτη περίπτωση ήταν δόλος, στη δεύτερη περίπτωση ήταν πρόσθετη ένδειξη υποχωρητικότητάς του, άρα και ένδειξη ότι δεν απέβλεπε σε βίαιη κατάληψη της εξουσίας, αλλά συμμετοχή στον αγώνα για την απελευθέρωση και μετά ισότιμη συμμετοχή στην πολιτική ζωή (κάτι πολύ επιθυμητό για ανθρώπους που είχαν υποφέρει τα πάνδεινα από τη βασιλομεταξική δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936-1941 και αισθάνονταν ίσως ανεπιθύμητοι και μισητοί συμπατριώτες).*

2. «*Δια να ευρεθούν εδώ οι Βρετανοί, οι οποίοι ήταν απαραίτητοι δια την νίκην (κατά του ΕΛΑΣ-ΚΚΕ), έπρεπε προηγουμένως να είχαν υπογραφή το Σύμφωνον της Γκαζέρτας (27 Σεπτεμβρίου 1944). ... Καθώς μόνον το Σύμφωνον της Γκαζέρτας, όπου ο ΕΛΑΣ δια του αρχηγού του (Στέφανου Σαράφη) είχε υπογράψει την υπαγωγήν του εις το Βρετανικόν Στρατηγείον και προσεκάλεσε τους Βρετανούς εις την Ελλάδα, καθίστα συμμαχικώς εύκολον την παρουσίαν των Βρετανών*»²⁶.

Άρα, η Συμφωνία ήταν δόλος, από τη μία πλευρά, αλλά και ένδειξη υποχωρητικότητας του ΕΛΑΣ (ΚΚΕ), από την άλλη. Ποιος λοιπόν ήθελε τα Δεκεμβριανά, που ο Παπανδρέου αποδέχεται να τα αξιολογεί ως «δώρον του Υψίστου» (στο κείμενο που μνημονεύσαμε και απόσπασμά του παραθέτουμε παρακάτω); Το άρθρο αυτό της 2-3-1948 συνεχίζεται:

3. «*Αλλά δια να έλθη ο Δεκέμβρης (του 1944) έπρεπε προηγουμένως να είχομεν έλθει εις την Ελλάδα. Και τούτο ήτο δυνατόν μόνο με την συμμετοχήν του ΕΛΑΣ εις την Κυβέρνησιν, δηλαδή με τον Λίβανον*» (όπου αποφασίστηκε η συγκρότηση Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας).

*Δηλαδή και η πρόσκληση στο Λίβανο ήταν δόλος; Ενώ κάθε υποχώρηση του ΕΛΑΣ ήταν ανυποψίαστη ολίσθηση προς την παγίδα; Ή μήπως οι υποχωρήσεις υποδηλώνουν πρόθεση για πολιτική προς ομαλοποίηση δημοκρατικού πολιτεύματος με ίση (ισότιμη) συμμετοχή όλων στην πολιτική ζωή*²⁷;

4. Από την 7η σελίδα της επιστολής Παπανδρέου (σελίδα 46 του βιβλίου του Βαφειάδη) αντιγράφω κάτι εκπληκτικό: «*Το συμπέρασμα είναι ότι ο Δεκέμβρης μπορεί να θεωρηθεί δώρον του Υψίστου*!» (δικό μου το θαυμαστικό).

Ανεξάρτητα από το ότι δυσκολεύομαι ως αναγνώστης να αποδεχτώ ως «δώρον Υψίστου» μια πολυαίμακτη αλληλοσφαγή ανθρώπων (μάάλιστα χωρίς κάποια διευκρίνιση του νοήματος ή έκφραση πόνου για τα θλιβερά συμβάντα), αναρωτιέμαι: Μήπως άθελά του ο συντάκτης του άρθρου (εφημ. *Καθημερινή*, 2-3-1948) έμμεσα αποκαλύπτει ότι από φόβο και αγωνία (προσωπική) είχε παρασυρθεί στην αιματοχυσία του Δεκέμβρη 1944 και στην πρόσκληση γι' αυτόν το σκοπό τού «μεγάλου ηγέτη» Τσόρτσιλ, ο οποίος ήξερε κάτι από πριν για την «επικείμενη» σύγκρουση της 3ης του Δεκέμβρη;

5. Και κλείνω τα παραθέματα από την επιστολή Παπανδρέου με την τελευταία παράγραφο της:

«...Και δια να γίνη η Στάσις –το «δώρον του Υψίστου»– έπρεπε προηγουμένως να επιμείνω εις την άμεσον αποστράτευσιν του ΕΛΑΣ και να θέσω το ΚΚΕ ενώπιον του διλήμματος ή να αποδεχθή ειρηνικώς τον αφοπλισμόν του ή να επιχειρήση την στάσιν υπό συνθήκας όμως πλέον, αι οποίαι ωδήγουν εις την συντριβήν του. Αυτή είναι η ιστορική Αλήθεια». (Οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Αδυνατώ να σχολιάσω προθέσεις και επιλογές του συντάκτη της επιστολής. Μπορείτε εσείς να κρίνετε την αλήθεια της αλήθειας, που έγραψε το 1948 και ισχυριζόταν ότι ήταν και δημιουργός της, σχεδιαστής της.

Και –σύμφωνα με τα γραπτά κείμενά τους– νομίζω ότι ύστερα από όσα γράψαμε για τις συμπεριφορές Τσόρτσιλ-Παπανδρέου-ηγεσίας του ΕΑΜ (από την ίδρυση της ΠΕΕΑ έως το Δεκέμβρη 1944) μπορούμε κάπως να προσεγγίσουμε το ερώτημα: *«Πώς έφτασαν τα ανθρώπινα ολισθήματα στην αιματοχυσία της 3ης του Δεκέμβρη 1944; Ποιοι τα θέλησαν, τα σχεδίασαν και κινήθηκαν για το έναυσμα της πυρκαγιάς στις 3 του Δεκέμβρη»;*

Από την ώρα που συγκροτήθηκε η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας (αρχές Σεπτεμβρίου 1944) και κυρίως από την ώρα άφιξης της Κυβέρνησης στην ελεύθερη Αθήνα (18 Οκτώβρη 1944) άρχισαν ενδοκυβερνητικές²⁸ προστριβές σχετικά με τη διάλυση των αντάρτικων σωμάτων και τη συγκρότηση Εθνικού Στρατού. Οι προστριβές κορυφώθηκαν όταν η Κυβέρνηση διά του Skobie προώθησε εντολή (στις 30 του Νοέμβρη 1944) να παραδώσουν οι ελασίτες έως τις 10 Δεκέμβρη τα όπλα και να επιστρέψουν στην ιδιωτική ζωή τους.

Αυθημερόν: Οι υπουργοί της Αριστεράς (ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, ΚΚΕ, ΠΕΕΑ) παραιτήθηκαν. Την επόμενη μέρα η εαμική πλευρά αποφάσισε:

- Να απευθύνουν έκκληση στις κυβερνήσεις των Συμμάχων για συμπαράσταση.
- Να ανασυγκροτήσουν την Κ.Ε. του ΕΛΑΣ (άρα να μην υπάγεται στον Skobie).
- Να οργανώσουν συλλαλητήριο διαμαρτυρίας (για τις 3 του Δεκέμβρη, Κυριακή, 11η πρωινή).

Ο πρωθυπουργός έδωσε άδεια, αλλά την ανακάλεσε την επόμενη μέρα με το σκεπτικό ή τη δικαιολογία να αποφευχθούν επεισόδια. Στην πράξη όμως η ανάκληση της άδειας προκάλεσε οργή και αγανάκτηση στις μάζες των διαδηλωτών την Κυριακή.

Το πρωί της Κυριακής (3 Δεκέμβρη 1944) μεγάλο πλήθος άοπλων²⁹ διαδηλωτών διαμαρτύρονταν στο Σύνταγμα για την πολιτικά και κοινωνικά απαράδεκτη εντολή Skobie (και εθνικά απαράδεκτη ανάμειξη του στα εσωτερικά της χώρας).

Απροσδόκητα δέχτηκαν οι διαδηλωτές πυροβολισμούς από την Αστυνομία³⁰. Έξοργιστική αιματοχυσία με 18 νεκρούς³¹ και πολύ περισσότερους τραυματίες.

Εύλογο είναι το ερώτημα: Σε τι απέβλεπαν ή ήταν πιθανό να αποβλέπουν εκείνοι που είχαν υποδείξει τη δολοφονική πράξη; Ποια δεδομένα έχουμε για τις επιδιώξεις τους με αφετηρία τις συμπεριφορές τους έως τις 3 του Δεκέμβρη; Νομίζω είναι φρόνιμη μια σύντομη διερεύνηση. Με βάση όσα γνωρίζω και προσπάθησα να γράψω παραπάνω, επιχειρώ να διατυπώσω την απάντησή μου:

Ανήσυχος ο Τσόρτσιλ, εκφραστής της αποικιοκρατικής νοοτροπίας και πολιτικής, ενοχλημένος από τη διαφαινόμενη τότε επεκτατική σοβιετική παρουσία στα Βαλκάνια (ο Σοβιετικός στρατηγός Τολμπούχιν έφτασε έως τη Νότια Βουλγαρία αλλά δεν πέρασε τα ελληνικά σύνορα) φρόντισε έγκαιρα (από το Μάη του 1944) να έχει διπλωματική επαφή με τη σοβιετική ηγεσία³² για *διανομή των ζωνών επιρροής* (όπως την αντιλαμβάνονταν ο ίδιος), δηλαδή ελέγχου και εκμετάλλευσης. Πρότεινε ο ίδιος (με τρόπο που ο ίδιος χαρακτηρίζει *κυνικό*) να έχει τον έλεγχο του ελλαδικού χώρου και ο Στάλιν να έχει τη φροντίδα βορειότερα³³... στη Βουλγαρία, Ρουμανία κ.λπ., αφού έτσι κι αλλιώς οι Σοβιετικοί προελαύνανε στα μέρη εκείνα.

Για την πραγματοποίηση των στόχων του ο Τσόρτσιλ εύλογο ήταν να αναζητήσει εδώ έναν *σύμμαχο καλό, τον πρωθυπουργό, πρόεδρο της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας (των Ελλήνων)*, ο οποίος εύλογα αγωνιούσε επειδή διαπίστωνε –και στα υπομνήματά του το έγραφε– *ότι το εαμικό κίνημα ήταν δυναμικά έτοιμο να καταλάβει την εξουσία*. Και για το λόγο αυτόν ο Παπανδρέου ζητούσε επανειλημμένα από τον Τσόρτσιλ στρατιωτική συμπαράσταση. Και φρόντιζε να προβάλλει τον κομμουνιστικό κίνδυνο ως κύριο λόγο του αιτήματός του. Η παράγραφος αυτή τεκμηριώνεται με κείμενα των δύο πρωταγωνιστών: στις 9 Απρίλη 1944 ο Τσόρτσιλ έστειλε τηλεγράφημα στον εδώ πρεσβευτή του Leeper με τα παρακάτω λόγια αγίου με συνέπεια: *«Έχουμε οριστικά συνάψει σχέσεις με τη νομίμως συσταθείσα ελληνική κυβέρνηση με επικεφαλής τον βασιλιά, ο οποίος είναι σύμμαχος της Βρετανίας και δεν μπορεί να παραμεριστεί για να ικανοποιηθούν οι στιγμιαίες ορέξεις φιλόδοξων ασημαντοτήτων της εμιγκράτσιας. Ούτε είναι δυνατόν η Ελλάδα να θεωρηθεί συνταγματικούς εκφραστές της συγκεκριμένες ομάδες ανταρτών, που σε πολλές περιπτώσεις δεν διαφέρουν από τους ληστές και που εμφανίζονται ως σωτήρες της χώρας τους, ενώ διαβιούν εις βάρος των τοπικών χωρικών»³⁴.*

Η ηγεσία του εαμικού κινήματος είχε κερδίσει κοινωνική υποστήριξη με την αντιστασιακή δράση της και τις κοινωνικές διακηρύξεις της και είχε λόγους να προσδοκά και να διεκδικεί ισότιμη θέση στην πολιτική ζωή μετά την απελευθέρωση της χώρας. Και φρόντισε μετά την απελευθέρωση και την απουσία κεντρικής εξουσίας να προωθή *μια μορφή λαϊκής αυτοδιοίκησης* στις περισσότερες περιοχές, όπου είχε επικρατήσει ως ένοπλη Αντίσταση κατά του κατακτητή. Αυτονόητο είναι ότι η πολιτική αυτή προκαλούσε και ανησυχία και αντιρρήσεις από τις αντι-εαμικές δυνάμεις και ενίοτε *εντάσεις και βιαιότητες* τρομοκρατικές από την εαμική παράταξη (και τον ΕΛΑΣ ειδικότερα). Αρχικά σχετικά περιστατικά βίας έχει συγκε-

ντρώσει ο καθηγητής Γιάννης Σακκάς³⁵, ο οποίος ταυτόχρονα διευκρινίζει ότι σε τέτοιες αφηγήσεις μπορεί να ενυπάρχει και υπερβολή και ανακριβεία και παραθέτει ενδεικτικά ένα περιστατικό συγκοφαντικής ομαδικής φαντασίας, το οποίο αφηγείται ο Christ. Woodhouse στο βιβλίο του, *Το Μήλον της Εριδος* (σ. 435 της ελληνικής έκδοσής του, Εξάντας, 1976): «Για μια ειδικά περίπτωση που θα χρησίμευε σαν δείγμα, το φόνο δηλαδή ενός ιερέα στην επαρχία Τριχωνίδας, αποφασίστηκε να γίνει έρευνα από Βρετανό αξιωματικό. Ο τελευταίος συγκρότησε μια ανακριτική Επιτροπή, στην οποία ο ένας μετά τον άλλο οι μάρτυρες περιέγραφαν με όλο και πιο φρικαλέες λεπτομέρειες τις συνθήκες του θανάτου του ιερέα. Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ τέλος ειδοποίησε ότι είχε να παρουσιάσει έναν καινούργιο μάρτυρα από την πλευρά του. **Ο μάρτυρας αυτός (που εμφανίστηκε στην ανακριτική επιτροπή) ήταν ο ιερέας, του οποίου το θάνατο ερευνούσε η Επιτροπή**».

Το να καταλάβει όμως δυναμικά την εξουσία το ΕΑΜ νομίζω ότι μπορεί να ήταν ευχή ή επιθυμία πολλών εαμικών, αλλά για διάφορους λόγους ήταν πέρα από τις προθέσεις και αποφάσεις της ηγεσίας του ΕΑΜ:

Αυτή διαπίστωνε ή νόμιζε ότι είχε υποστήριξη από μεγάλη μερίδα της Κοινωνίας, άρα μπορούσε να προσδοκά συμμετοχή στη διακυβέρνηση της χώρας με την ψήφο του λαού. Και είχε κάνει μια ιδιότυπη μορφή εκλογών σε δύσκολες μέρες Κατοχής για την ανάδειξη *Εθνικού Συμβουλίου*, που συνήλθε και συνεδρίασε στις Κορυσχάδες Ευρυτανίας (14-27 του Μάη 1944), με παρουσία και ενός μητροπολίτη.

Και παρ' όλη αυτή τη δραστηριότητα και κοινωνικοπολιτική προβολή, το εαμικό κίνημα έδειξε –όπως είδαμε στις συμπεριφορές του– *πολλή υποχωρητικότητα* (πήγε στο Λίβανο, μπήκε στην Κυβέρνηση, δέχτηκε την υπαγωγή του στον Skobie, δεν εκμεταλλεύτηκε το κενό εξουσίας στην Αθήνα, 12-18 του Οκτώβρη 1944). *Γιατί όλες αυτές οι υποχωρήσεις δεν εκτιμήθηκαν* από την πλευρά του πρωθυπουργού; Μήπως είχε άλλα στο νου του για τον εαμικό κόσμο; Αναγκάζομαι να διατυπώνω τέτοιες απορίες, αλλά δεν προχωρώ σε κρίσεις και επαίνους ή επικρίσεις, αν δεν έχω ισχυρές ενδείξεις. Και συνηθίζω να θυμίζω: Μη δεχτείτε τις απόψεις μου, προσαθήστε από τα τεκμήρια να σχηματίσετε δική σας γνώμη.

Ποιος, λοιπόν, ή ποιοι από τους τρεις παράγοντες είχαν συνειδητά επιδιώξει να προσφέρουν το «δώρον του Υψίστου»; Ποιος αποδέχτηκε την αιματοχυσία εκείνη ως «δώρον του Υψίστου» (για την προώθηση των δικών του πολιτικών επιδιώξεων); Ποιος πλήρωσε με αίμα το «δώρον του Υψίστου»; Ποιος έδωσε το έναυσμα της πυρκαγιάς το πρωί της 3ης του Δεκέμβρη; (Δείτε τις σημειώσεις 29 και 35.)

Κάθε αναγνώστρια/αναγνώστης μπορεί να δώσει την απάντηση με βάση όσα στοιχεία παραθέσαμε (ή και άλλα που ενδέχεται να έχει τεκμηριωμένα). Από την πλευρά μου, κλείνω πρώτα με την παρατήρηση ότι το Δεκέμβρη του 1944 στην Αθήνα ήταν μόνο δυνάμεις του εφεδρικού ΕΛΑΣ (όπως έχει γράψει πρόσφατα και ο

Μίκης Θεοδωράκης στο άρθρο του: «Τα δικά μου Δεκεμβριανά»³⁶ και έπειτα με την παράθεση κάποιων ακόμη τεκμηριωμένων πληροφοριών:

α) Από το βιβλίο των Μενέλαου Λουντέμη και Μέλπωσ Αξιώτη, *Αυτός ήταν ο Δεκέμβρης* (σ. 14), αντιγράφο: «Στις 2 του Δεκέμβρη ο Υπουργός Εφοδιασμού Θεμιστοκλής Τσάτσος είπε στον βρετανό πρεσβευτή Rex Leeper: “Το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε να δώσει στην Αστυνομία εντολή να σταματήσει τη διαδήλωση ακόμη και με τα όπλα”»³⁷. Τι, άραγε, φοβούνταν ή προσδοκούσαν από συλλαλητήριο άοπλων; Και γιατί έσπευσαν να ενημερώσουν τον Leeper; Μήπως είχε κριθεί κατάλληλη η περίπτωση για έναρξη της πυρκαγιάς και ενημέρωσαν ευγενικά έναν πάνοπλο φίλο;

β) Από το βιβλίο του Β. Μαθιόπουλου, *Ο Δεκέμβριος 1944* (σ. 46): Ο στρατηγός Λεωνίδας Σπαής, υφυπουργός Στρατιωτικών στην Κυβέρνηση Παπανδρέου το Δεκέμβριο του 1944 έχει γράψει: «...**αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν κατά του ΕΑΜ τα Τάγματα Ασφαλείας**. Η εισήγηση ήταν των Άγγλων, η απόφαση δική μου. ... Χρησιμοποιήσαμε 12.000»³⁸ (από τις 27.000, ταγματασφαλίτες).

Και σχετικά με το ποιος άναψε τη φωτιά στις 3 του Δεκέμβρη μεταφέρω την άποψη δύο ξένων ειδικών μελετητών αυτού του περιστατικού:

γ) Ο Heinz Richter στο βιβλίο του, *Η Εθνική Αντίσταση και οι συνέπειές της*³⁹, έχει γράψει στη σελίδα 51: «*Η απρόσκοπτη επιστροφή της ελληνικής εξόριστης Κυβέρνησης τον Οκτώβρη του 1944 επιβεβαίωσε για μια ακόμη φορά ότι το ΕΑΜ και το ΚΚΕ δεν επιδίωκαν σε καμιά περίπτωση ανάληψη της εξουσίας ... (ενώ) οι Βρετανοί και η Κυβέρνηση, αντίθετα, επιδίωκαν την αντιπαράθεση, η οποία και πραγματοποιήθηκε στις 3 του Δεκέμβρη 1944, όταν η ελληνική Αστυνομία άνοιξε πυρ ενάντια σε μια **αποδεδειγμένα άοπλη διαδήλωση** της Αριστεράς...*». Και παραπέμπει σε μια ειδική μελέτη του Lars Barentzen⁴⁰.

Μια άλλη εκδοχή με αντιπαράθεση απόψεων αυτοπτών μαρτύρων θα δώσουμε παρακάτω (του Αμερικανού πρεσβευτή στην Αθήνα Μακ Βη και του στρατιωτικού ακόλουθου της αμερικανικής πρεσβείας λοχαγού Μακ Νηλ).

Πάντως, σε μια στιγμή συμβιβασμού οι δυο παρατάξεις που αντιπαράτασσονταν (Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και εαμικοί) συμφώνησαν στις 27 Νοέμβρη 1944 σε μια λύση κάπως αποδεκτή: Ότι στις 10 του Δεκέμβρη οριστικά πλέον οι ένοπλοι της Αντίστασης θα παραδώσουν τα όπλα τους στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, όλοι εκτός από τις μονάδες που υπηρετούσαν την Κυβέρνηση (Ταξιαρχία του Ρίμινι, Ιερός Λόχος) και μία μονάδα του ΕΔΕΣ και μια ταξιαρχία του ΕΛΑΣ ισοδύναμη αριθμητικά και εξοπλιστικά προς όλες τις ελληνικές δυνάμεις της απέναντι όχθης.

Οι εαμικοί υπουργοί παραιτήθηκαν, όπως προσημειώσαμε. Από εαμικής πλευράς αποφασίστηκε να γίνει συλλαλητήριο διαμαρτυρίας στις 3 του Δεκέμβρη 1944, ημέρα Κυριακή. Ο πρωθυπουργός έδωσε άδεια για το συλλαλητήριο, αλλά την άλλη

μέρα την ανακάλεσε με το σκεπτικό ή τη δικαιολογία να αποφευχθούν επεισόδια. Φαίνεται όμως ότι η απαγόρευση προκάλεσε πιο μαζική συμμετοχή του εαμικού κόσμου στο συλλαλητήριο, το απαγορευμένο. Και προσθέτει ο Γ.Α. Λεονταρίτης: «Δεν πρέπει να αποκλειστεί και η άποψη ότι απαγορεύτηκε η συγκέντρωση με τη βεβαιότητα ότι δεν θα πειθαρχήσει το ΕΑΜ και έτσι θα μπορούσε να καταγγελθεί ότι άρχισε την εξέγερση και ότι η Κυβέρνηση υποχρεώθηκε να αμυνθεί ένοπλα...»⁴¹.

Για το ποιοι όμως πραγματικά ήθελαν και από καιρό σχεδίαζαν τα Δεκεμβριανά μάς προσφέρει με μια πολύ εύγλωττη μαρτυρία ο ίδιος ο Τσόρτσιλ: Ο Βάσος Μαθιόπουλος (*Δεκέμβρης του 1944*, σ. 120) αντιγράφει μήνυμα που έστειλε ο Τσόρτσιλ στις 7 του Νοέμβρη 1944 στον υπουργό του επί των Εξωτερικών, σερ Anthony Eden, το ακόλουθο υπόμνημα με τα παρακάτω «ειρηνικά» και «πολιτισμένα» στοιχεία σχεδιασμένου εγκλήματος:

«Κατά τη γνώμη μου, αφού πληρώσαμε... (με τη «Συμφωνία των Ποσοστών», παραχωρήσεις στον Στάλιν...) τόσα... Περιμένω οπωσδήποτε μια σύγκρουση με το ΕΑΜ και δεν θα πρέπει να την αποφύγουμε, υπό τον όρο να διαλέξουμε καλά τα έδαφός μας» (χώρο-χρόνο-σχεδιασμό)⁴² (δική μου η διευκρίνιση στην παρένθεση).

Και προσθέτει ο Μαθιόπουλος το σχόλιό του: *«Για τον άγγλο Πρωθυπουργό ήταν αδιάφορο αν θα αποφάσιζαν βίαια οι κομμουνιστές να καταλάβουν την εξουσία ή αν θα δέχονταν ειρηνικό συμβιβασμό. Είχε καταστρωθεί σχέδιο σύγκρουσης...».*

Λοιπόν, στην πλατεία Συντάγματος το πρωί της 3ης Δεκεμβρίου 1944 συσσωρεύονταν εύφλεκτη ύλη. Απέμενε μια λεπτομέρεια: Ποιος θα ανάψει το προσάναμμα. Παρακαλώ, διαβάστε τη συνέχεια των γεγονότων, ανεξάρτητα από τις αμοιβαίες κατηγορίες και φωνασκίες που έχουν ακουστεί και γραφεί.

Από το βιβλίο του Γ. Λεονταρίτη (σ. 35) αντιγράφω δυο παραγράφους αυτόπτων μαρτύρων (ανώτατων αξιωματούχων) σε αντιπαράθεση, χωρίς κανένα δικό μου σχόλιο, αλλά μόνο με μια παρατήρηση-απορία που θα τη σημειώσω μετά το παράθεμα:

Ο Άγγλος αξιωματικός Μπίφορντ Τζόουνς, αυτόπτης μάρτυρας, είπε: *«Όσοι από τους θεατές βρισκόμασταν στη γραμμή του πυρός, περιμέναμε από στιγμή σε στιγμή το ΕΑΜ να απαντήσει με όπλα. Πάνω στη σκεπή των κεντρικών γραφείων του ΚΚΕ, που βρίσκονταν στην πλατεία, υπήρχαν πολυβόλα, τα οποία μπορούσαν να γαζώσουν ολόκληρη τη γειτονιά με καταγιστικό πυρ.*

Το ΕΑΜ όμως περιορίστηκε σε βρισιές και απειλές. Δεν νομίζω πως υπήρχαν οπλισμένοι διαδηλωτές. Η οργή του πλήθους ήταν τέτοια, ώστε, εάν ήσαν οπλισμένοι, θα είχε ξεσπάσει εμφύλιος πόλεμος εκείνη τη στιγμή» ...Και τα πολυβόλα της στέγης σιάπησαν... Γιατί; Προφανώς δεν είχαν οδηγίες οι πολυβολητές να δράσουν.

Το βράδυ της 3ης Δεκεμβρίου ο Γ. Παπανδρέου δήλωνε από το ραδιοφωνικό σταθμό Αθηνών...

«...Σήμερα η συνείδησή μας είναι καθαρή. Όλη η ευθύνη ενόπιον της Ιστορίας και του Έθνους, ανήκει στους ηγέτες της άκρας αριστεράς».

Και εξηγούσε:

«...Οι ομάδες των διαδηλωτών ήταν εξοπλισμένοι, πυροβόλησαν τα όργανα της τάξεως και αυτά αμυνόμενα αντιπυροβόλησαν και σημειώθηκαν θύματα»...

...Όμως ο Αμερικανός πρεσβευτής Μακ Βη και ο βοηθός στρατιωτικός ακόλουθος της αμερικανικής πρεσβείας, λοχαγός Μακ Νηλ, διατύπωσαν αντίθετη άποψη από τον Γ. Παπανδρέου. Αυτοί βεβαίωναν ότι δεν είχαν δει όπλα στα χέρια των διαδηλωτών. Υπήρχε όμως και η δήλωση του διευθυντή της Αστυνομίας Άγγελου Έβερετ, που σε συνέντευξή του αργότερα σε αθηναϊκή εφημερίδα (*Ακρόπολις*, 5-12-1958) είχε παραδεχτεί: «*Βάσει των υπευθύνων διαταγών, τας οποίας είχα, διέταξα υπευθύνως την βιαιάν διάλυσιν των διαδηλωτών*»⁴³...

Ύστερα από αυτές τις μαρτυρίες, τι γνώμη μπορεί να έχει κανείς για την αλήθεια των δηλώσεων του πρωθυπουργού το βράδυ της 3ης Δεκεμβρίου 1944;

Και μια τελευταία παρατήρηση-απορία:

Μετά την έναρξη της αιματοχυσίας ο Γ. Παπανδρέου βρέθηκε μπροστά σε τέτοια έκταση αιματοχυσίας, που δεν ήταν πρόθεσή του, νομίζω, και παραιτήθηκε. Η εντολή που έδωσε ο Τσόρτσιλ στους δικούς του ήταν: «Έστω και δεμένος» (κρατήστε τον πρωθυπουργό), προφανώς για να συνεχιστεί η αιματοχυσία με ευθύνη του επίσημου, «πολύτιμου» συνεργάτη. Και αντιμετώπισε ο Τσόρτσιλ την κατάσταση με το παρακάτω τηλεμήνυμα:

«*Με έκπληξή μου μαθαίνω την παραίτηση Παπανδρέου... Πρέπει να τον υποχρεώσετε (τον Παπανδρέου) να κάνει το καθήκον του και να τον διαβεβαιώσετε ότι, αν το κάνει, θα υποστηριχτεί με όλες τις δυνάμεις μας. Αν παραιτηθεί, φυλακίστε τον έως ότου συνέλθει, όταν πια θα έχουν τελειώσει οι μάχες. Θα μπορούσε το ίδιο καλά να αρρωστήσει και να μην μπορεί να τον πλησιάσει κανείς... Η μόνη του ελπίδα είναι να βγει απ' αυτή την κατάσταση τασσόμενος ανεπιφύλακτα στο πλευρό μας*»⁴⁴.

Αυτός ο τρόπος έκφρασης και συμπεριφοράς του Τσόρτσιλ προς τον Παπανδρέου εύλογα μας οδηγεί σε μια κρίση για τον Τσόρτσιλ. Αδυνατώ να τη διατυπώσω εγώ, παραθέτω όμως έναν χαρακτηρισμό που γράφτηκε από τον Heinz Richter, στο βιβλίο του *Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα: Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο* (Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946). Κάνοντας λόγο για τον τρόπο εφαρμογής της «Συμφωνίας των Ποσοστών» βρίσκει αφορμή για να κρίνει και τους δύο πρωταγωνιστές (Τσόρτσιλ και Στάλιν) και κάνει και μια σύγκριση με τα ακόλουθα λόγια: «Ο Τσόρτσιλ ήταν ο πρώτος που κατά τα τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου επέβαλε με τη βία σε μια από τις απελευθερωμένες χώρες της Ευρώπης ένα πολιτικό σύστημα της αρεσκειάς του»⁴⁵. Ο Στάλιν απλώς τον μιμήθηκε στη δική του σφαιρα επιρροής και, στην επιλογή μέσων καταναγκασμού, συχνά υπήρξε λιγότερο κτηνώδης από το πρότυπό του»⁴⁶.

Από το περιστατικό αυτό (της παραίτησης Παπανδρέου και του μηνύματος Τσόρτσιλ) προσωπικά άγομαι στη σκέψη ότι: Ο Παπανδρέου με όλη την πολιτική του είχε την ελπίδα πως με το πρώτο επεισόδιο οι εαμικοί θα υποχωρούσαν μπροστά σε τανκς και αεροπλάνα των Βρετανών και της άναοπλης Ταξιαρχίας του Ρίμινι και έπειτα θα παραμερίζονταν με άλλους χειρισμούς από την πολιτική ζωή, ενώ ο Τσόρτσιλ ήθελε την ολοκλήρωση της αιματοχυσίας, για τους δικούς του σκοπούς (για τον πλήρη έλεγχο της μόλις απελευθερωμένης χώρας, την οποία έβλεπε και εκτιμούσε με βάρβαρη αποικιοκρατική νοοτροπία).

Και μπορώ λογικά να αποκλείσω την υπόθεση ότι η βάνανυση διατύπωση του μηνύματος Τσόρτσιλ πιθανόν να υπαγορεύτηκε έτσι, για να καλύψει και τις ευθύνες του συνεργάτη του! Αλλά, πώς ερμηνεύεται η «έκπληξη» του Τσόρτσιλ για την παραίτηση Παπανδρέου, αφού είχαν από καιρό καλή συνεννόηση και στενή συνεργασία; Μήπως και η παραίτηση και η «έκπληξη» είχαν ως έμμεσο στόχο να μειωθεί η προσωπική ευθύνη του πρωθυπουργού;

Ενδεικτική Βιβλιογραφία⁴⁷

Αποστόλου, Απ. (1986), *Σκόρπια από την Αντίσταση* (σύντομα κείμενα από τα πιο συγκινητικά για κείνους που βίωσαν την Αντίσταση ή προσπαθούν να την κατανοήσουν χωρίς αξιολογήσεις από τους ιστορικούς).

Baerentzen, L. (1989), «Η άφιξη της Σοβιετικής Στρατιωτικής αποστολής τον Ιούλιο του 1944», Πρακτικά Συνεδρίου: *Η Ελλάδα του 1936-44*, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, σ. 563-597.

Βαφειάδη, Μ. (1992), *Απομνημονεύματα* (επιμ. Δέσ. Παφλιάρου-Λιανού), Παπαζήση. [Περιλαμβάνει (στις σελίδες 39-46): «Επιστολή του Γεωργίου Παπανδρέου» με τίτλο «Δεκέμβριος», η οποία ενυπόγραφη είχε δημοσιευτεί στην εφημερίδα *Καθημερινή* της 2-3-1948 ως απάντηση σε άρθρο που είχε δημοσιευτεί στην ίδια εφημερίδα. Και προβάλλει βέβαια την ορθότητα της δικής του πολιτικής, αλλά μοιραία αποκαλύπτει ατοπήματα πολιτικού ήθους...]

Βουρνά, Τ., *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας: Πόλεμος 1940-41: Κατοχή, Εθνική Αντίσταση, Απελευθέρωση, Δεκέμβρης 1944, Βάρκιζα (Φεβρουάριος 1945)*.

Παπανδρέου, Γ., *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος*, πρόσφατη έκδ. της εφημερίδας *Το Βήμα*.

Γεωργίου, Β., *Ο Αληθινός Δεκέμβρης 1944*.

Γλέζου, Μ., *Η Εθνική Αντίσταση*, τόμοι 2.

Γρηγοριάδη, Νεοκ. Σ. (2011), *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1941-74*, τομ. 3, έκδ. της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας*.

Γρηγοριάδη, Νεοκ. Σ. (1982), *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*, Καπόπουλος.

Ευτυχίδη, Γ. (2004), *Μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ, Ο Ανταρτόπαπας, ένας Ζορμπάς με ράσα*, Θεσσαλονίκη.

Ζωΐδη, Γ. & Κάιλα, Δ., *Στ' Αρματα, στ' Αρματα*, Σύγχρονη Εποχή.

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000), τομ. 8ος, κεφ.: «Η Ένοπλη Αντίσταση: Κατακτήσεις και συγκρούσεις», του Γ. Μαργαρίτη, Ελληνικά Γράμματα, σ. 111-159.

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000), τόμ. 8ος: *Η εμπόλεμη Ελλάδα (1940-49)*, Ελληνικά Γράμματα.

Ιστορία των Ελλήνων, τόμ. 17ος (1944-74), κεφ. 1ο: «Από τον Λίβανο έως τη Βάρκιζα», του Γ. Μαργαρίτη, Δομή, σ. 16-73.

- Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 17ος: *Σύγχρονη Ελλάδα (1944-74)*, Δομή.
- Καραγιάννη, Θ.Ν., *Ο Βασίλης Ρώτας και το έργο του για τα παιδιά και τους εφήβους* (Θέατρο-Ποίηση-Πεζογραφία), Σύγχρονη Εποχή. [Στις σελίδες 87-92: «Θεατρικός Όμιλος ΕΠΟΝ Θεσσαλίας» (για πρώτη φορά στην Ιστορία μας το θέατρο ανηφόρισε προς το βουνό, των Ανταρτών). Και σελίδες 97-105.]
- Κέδρου, Α. (1981), *Η Ελληνική Αντίσταση (1940-1944)*, μτφ. Αντώνη Μοσχοβάκη (από την αρχική έκδοση στη γαλλική γλώσσα), τόμοι 2, Θεμέλιο.
- Κοραντή, Ι., *Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος (1941-45)*, τόμοι 2.
- Λιναρδάτου, Σπ., *Η 4η Αυγούστου* (δικτατορία της 4ης Αυγούστου, 1936-1941), Θεμέλιο.
- Μαθιόπουλου, Β. (1994), *Ο Δεκέμβριος του '44*, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη.
- Μαϊλή, Μ. (2010), *Από την 4η Αυγούστου 1936 ως τις μέρες μας*, Σύγχρονη Εποχή.
- Μακρή-Στάκου, Π. (επιμ.), *Βρετανική Πολιτική στην Ελλάδα, η απόρροητη Έκθεση του David J. Wallace* (1943).
- Μανούσκα, Γ. (1978), *Αεροναυπλία (Θρύλος και πραγματικότητα)*, Δωρικός.
- Μαρκεζίνη, Σπ., *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)*, τόμ. 1ος, σ. 365-71: «Αντιπροσωπεία των Βουνών στο Κάιρο» και σ. 390-395.
- Μπαλαφούτα, Γ. (1981), *1943-44: Από τον Προμαχώνα της Στιμάγκας*.
- Μπέκιου, Σπ. (1994), *Η Πικρή Γεύση της Αλήθειας, Έρευνα των Αγώνων της Αντίστασης (1941-44)*, Δωρικός.
- Myers, E.C.W. (1975), *Η Ελληνική Περιπλοκή-Οι Βρετανοί στην Κατεχόμενη Ελλάδα*, μτφ. Λ. Θεοδώρακόπουλος, Εξάντας.
- Νεφελούδη, Βασ., *Η Εθνική Αντίσταση στη Μέση Ανατολή*.
- Παναγιωτόπουλου, Β., «Ο αιματηρός και δυσνόητος Δεκέμβρης του 1944», εφημερίδα *Τα Νέα*, 4-5 Δεκεμβρίου 2010. [Ομολογώ ότι δυσκολεύομαι να αποδεχτώ το «δυσνόητος», όταν αναλογίζομαι και αξιολογώ τόσο έκδηλη υποχωρητικότητα από τη μια πλευρά και τόσο αποκαλυπτική ή έκδηλη επιθετικότητα από την άλλη.]
- Παπαδάκη, Β.Π. (1956), *Διπλωματική Ιστορία του Ελληνικού Πολέμου, 1940-1945*.
- Richter, H. (2009), *Η Εθνική Αντίσταση και οι συνέπειές της*, μτφ. Ελ. Παναγιωτάτου, Φ. Γαϊδατζή, Αν. Μαρκουλιδάκη, Μεσόγειος.
- Richter, H. (1997), *Η Επέμβαση των Αγγλων στην Ελλάδα, από τη Βάρκιζα ως τον Εμφύλιο 1945-49*, μτφ. Περ. Βαλλιάνου, Γ. Γιάνναρη, Εστία.
- Ρόσιου, Αλ., *Στα φτερά του Οράματος*.
- Ρούσου, Π. (1976), *Η Μεγάλη Πενταετία*, τόμοι 2.
- Ρούσου, Γ., *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Ζ (1826-1974), κεφ. 8ο: «Απελευθέρωση και Δεκεμβριανά – Συμφωνία της Βάρκιζας», σ. 459-468.
- Σακκά, Γ., *Η Εαμική Αντίσταση (1941-44): Μια κριτική προσέγγιση*.
- Σανουδάκη, Αντ. (1989), *Ιππότες του Ονειρού* (αφήγηση ενός αντιστασιακού στον εκπ/κό Αντ. Σανουδάκη), Κνωσός.
- Συλλογικό (1984), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-50*, Θεμέλιο [όπου άρθρα των: Alexander, G., «Η κρίση αποστράτευσης του Νοεμβρίου 1944» (σ. 263-84), και Παπασπράτη, Πρ., «Η Κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου» (σ. 205-223)].
- Ταμβακλή, Γ. (2003), *Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή (1941-45)*, Υπερόριος.
- Φαράκου, Γρ. (επιμ.) (1996), *Δεκέμβρης 1944* (Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης), Φιλίστωρ.
- Woodhouse, Ch. (1976), *Το Μήλο της Έριδος*, Εξάντας.
- Χατζή, Θαν. (1983), *Η Νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε*, 4 τόμοι, Δωρικός.

Σημειώσεις

1. Θουκυδίδης, *Ξυγγραφή* (Συγγραφή), Α' 20-22.
2. Για το δύσβατο αλλά αφυπνιστικό αυτό πεδίο θυμίζω ένα άρθρο: «Για το νόημα του όρου Αλήθεια», *Φιλοσοφείν*, τχ. 2, σ. 27 κ.π. και www.voros.gr
3. Πολύβιος, *Ιστοροίαι*, Α' 14.4-5.
4. Αυτό το απόσπασμα ο Σπ. Τρικούπης αξιοποίησε ως αρχή της ιστοριογραφικής δεοντολογίας (προμετωπίδα) στη γνωστή συγγραφή του: *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασως*.
5. Κορνήλιου Χατζηκώστα, *Το ΟΧΙ της Κύπρου το 1940*, Power Publishing, Λευκωσία.
6. Όσα βέβαια γνωρίζει ο υπογράφων το παρόν κείμενο.
7. Αυτό έχει γράψει ο Christ. Woodhouse στο βιβλίο του, *Το Μήλον της Έριδος* (με αναφορά στην Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων).
8. Πολλοί μελετητές θεωρούν ότι η υποχωρητικότητα αυτή οφειλόταν σε εκδηλωμένη συμβουλή από τη σοβιετική ηγεσία (: «ανάγκη να συνεργαστείτε» με την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας). Αυτή η συμβουλή δόθηκε στον Π. Ρούσο, όταν επισκέφτηκε τη σοβιετική Πρεσβεία στο Κάιρο (Μάη του '44). Κάτι ανάλογο αφηγείται ο Άγγελος Αγγελόπουλος (στο βιβλίο του *Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο*, σ. 86). Τέτοια συμβουλή θεωρείται ότι έφερε η σοβιετική αποστολή με επικεφαλής το συνταγματάρχη Γκρέγκορι Ποπόφ, που έφτασε στην ΠΕΕΑ (Ορεινή Ελλάδα) στα τέλη Ιουλίου 1944. Πολύ ενδιαφέρουσα η ανάλυση του ζητήματος αυτού από τον L. Baerentzen με την εισήγησή του: «Η άφιξη της Σοβιετικής Στρατιωτικής αποστολής τον Ιούλιο του 1944» (Πρακτικά Συνεδρίου: *Η Ελλάδα του 1936-44*, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1989, σ. 563-597).
9. Στο συλλογικό βιβλίο *Κατοχή – Αντίσταση* (έκδ. της εφημερίδας *Τα Νέα*, 2010, σ. 164).
10. Θυμίζω ότι τότε δρούσαν στην Ιταλία οι συμμαχικές δυνάμεις (δηλαδή και βρετανικές) κατά των Γερμανών. Εκεί (στο Ρίμινι) αξιοποιήθηκε και η ελληνική «ταξιαρχία του Ρίμινι».
11. Λεπτομέρειες σε βιβλία που αναφέρονται στην Εθνική Αντίσταση, όπως: Πέτρου Ρούσου, *Η Μεγάλη Πενταετία, 1940-45*· Θ. Χατζή, *Η νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε*· Β. Νεφελούδη, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μέση Ανατολή*· Γιάννη Ταμβακλή, *Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945*.
12. Στο συλλογικό τόμο: *Κατοχή και Αντίσταση* (έκδ. της εφημερίδας *Τα Νέα*), άρθρο με τίτλο: «Οφεις του Δωσιολογισμού στην κατεχόμενη Ελλάδα 1941-44».
13. Οι Σοβιετικοί και πολλοί φίλοι τους δεν επιβεβαίωσαν τη *Συμφωνία των Ποσοστών*, αλλά η εξέλιξη των γεγονότων ήταν αυτή ακριβώς που αφηγείται ο «μέγας» Τσόρτσιλ στα *Απομνημονεύματά* του, πηγή αξιόπιστη, αφού ο ίδιος ενυπόγραφα εκθέτει πόσο βαθύ ήταν το ενδιαφέρον του να αναλάβει την «προστασία» του ελλαδικού χώρου, έστω και με πράξεις εγκληματικής αιματοχυσίας (θα τις δούμε παρακάτω).
14. Το *Υπόμνημα της Νεαπόλεως*: είναι τίτλος κειμένου που μέρος του έχει καταχωριστεί στο βιβλίο Γ. Παπανδρέου, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος, 1944*, πρόσφατη έκδοση από το ΔΟΛ (Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, σ. 180-183).
15. Επισήμανση και απορία του υποφαινομένου: Προφανές ότι ο πρωθυπουργός διακατέχεται από φόβο... και καταλήγει σε πράξεις ηθικοπολιτικά μεμπτές (π.χ. μυστική συνάντηση και απόκρυψη πρόσκλησης βρετανικών στρατευμάτων για την Ελλάδα, όταν θα έχει απελευθερωθεί). Άραγε, αυτή η εικόνα πρωθυπουργού συνάδει προς την έννοια της *Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας*; Αν στη συνάντηση με τον Τσόρτσιλ ειπώθηκαν και λόγια επικριτικά για ένα τμήμα της Εθνικής Αντίστασης (ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ΚΚΕ), που ο ίδιος το προσκαλούσε επίμονα στην Κυβέρνηση, τι εικόνα έδινε στο συνομιλητή του; Ίσως και άθελά του τον ενθάρρυνε να έλθει ως «κατακτητής» της χώρας μας. Και αυτό έπραξε ο «μέγας» Τσόρτσιλ για τους δικούς του λόγους.
16. Ειδική μελέτη του Τάσου Σακελλαρόπουλου με τον τίτλο: «Οι Εξελίξεις στη Μέση Ανατολή και η δημιουργία του Μεταπολεμικού Ελληνικού Στρατού» στο βιβλίο *Κατοχή – Αντίσταση* (έκδ. της εφημερίδας *Τα Νέα*, 2010, σ. 109 κ.π.).

17. Β. Μαθιόπουλου, *Ο Δεκέμβριος του 1944*, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, 1994 σ. 84. Είχε ο άνθρωπος έγκαιρα αποφασίσει. Θα μας το επιβεβαιώσει με άλλα κείμενά του παρακάτω.

18. Στο συλλογικό τόμο *Δεκέμβρης 1944* (Πρακτικά Συνεδρίου, σ. 208). Εισήγηση του Φοίβου Οικονομίδη: «Ο Δεκέμβρης του 1944 και οι Μεγάλες Δυνάμεις».

19. Για να μην γινόμαστε άδικοι επικριτές, νομίζω ότι δίκαιο είναι να θυμίσουμε ότι κατά τον πόλεμο το ήθος των ανθρώπων μπορεί να συνοψιστεί στην πρόταση: «Κάνουμε ό,τι μπορούμε πιο ενοχλητικό για τον αντίπαλο». Αλλά εκείνος που αποφάσισε τον πόλεμο κρίνεται για την απόφασή του, τα κίνητρό του, τη δικαιοκρισία του ή την αδικία που εγκλείει η πρότασή του, την εγκληματικότητά του.

20. Ανδρέα Κέδρου, *Ιστορία της Ελληνικής Αντίστασης*, Β', 246, με παραπομπή βέβαια στις βρετανικές πηγές (Αρχεία του Foreign Office).

21. Πρόσφατη έκδοση αυτού του βιβλίου από την εφημερίδα *Το Βήμα* (Βιβλιοθήκη), σ. 180-83.

22. Αυτή η φράση (υλικήν δύναμιν) υποδηλώνει ότι κατά την εκτίμηση ή τους φόβους του πρωθυπουργού το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ την ώρα εκείνη εκπροσωπούσε τη μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη στη χώρα. Αλλά το κείμενο του πρωθυπουργού δεν έχει και κάποιο τεκμήριο για τις προθέσεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Προς το παρόν (τότε) είχε προκύψει μόνο υποχωρητικότητα.

Ανάλογους φόβους έχει εκφράσει ο E.C.W. Myers στο βιβλίο του, *Η Ελληνική Περιπλοκή-Οι Βρετανοί στην Κατεχόμενη Ελλάδα* (σ. 124): «...ότι οι αφιμαχίες ανάμεσα στις ομάδες του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ στην περιοχή που ο Ζέρβας θεωρούσε σαν δική του γίνονταν κάθε μέρα συχνότερες... Στις 8 Μαρτίου, την ημέρα που έλαβα την επιβεβαίωση για τα έκτροπα του ΕΛΑΣ έστειλα σχήμα στο Κάιρο, όπου έλεγα ότι το ΕΑΜ είχε φανίται αποφασίσει ότι έφτασε η ώρα για το ξεκαθάρισμα των εμποδίων που θα επέτρεπε την εγκαθίδρυση κομμουνιστικού καθεστώτος με το τέλος του πολέμου». Πώς από τα έκτροπα έβγαζε τέτοιο συμπέρασμα είναι θέμα του συγγραφέα.

23. Γιάννη Σακκά, *Η Εαμική Αντίσταση (1941-44)*, σ. 97-99.

24. Σόλων Νεοκ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1941-74*, τ. 3ος, σ. 103 κ.π.

25. Το κείμενο αυτό πλήρες ή αποσπασματικά έχει αναδημοσιευτεί στα *Απομνημονεύματα* του Μάρκου Βαφειάδη, τ. 5ος, σ. 39-46, και στο βιβλίο του Μάκη Μαΐλη, *Από την 4η Αυγούστου 1936 ως τις μέρες μας*, Σύγχρονη Εποχή, σ. 84-87.

26. Αλλά το ίδιο αυτό γεγονός (της υπογραφής Σαράφη) γιατί δεν έγινε αφετηρία για άλλους διαλογισμούς του πρωθυπουργού; Ότι εκεί ίσως διαφαίνονταν προθέσεις υποχωρητικότητας του ΕΑΜ και διαθέσεις για συνεργασία με ισοτιμία των δύο πλευρών; Στο κείμενο Παπανδρέου δεν διαφαίνεται ούτε υπαινιγμός για τέτοιους διαλογισμούς.

27. Αυτή την άποψη αποδέχεται και ένας πολύ αυστηρός κριτής του ΕΑΜ σε απόρρητη έκθεσή του, ο David J. Wallace, στη σελίδα 21 του βιβλίου του, *Βρετανική Πολιτική και Αντιστασιακά Κινήματα στην Ελλάδα*, που την έκδοσή του επιμελήθηκε ο Πέτρος Μακρής-Στάικος, Ωκεανίδα, 2000.

28. Νομίζω ότι η πιο νηφάλια και αντικειμενική αφήγηση για το ζήτημα αυτό έχει δοθεί από τον Άγγελο Αγγελόπουλο, υπουργό στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, στο βιβλίο του, *Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο*, σ. 104 κ.π.

29. Αυτή την εκδοχή είχαν αποδεχτεί και μεταδώσει όλοι οι δημοσιογράφοι της εποχής (ανταποκριτές και πολλών βρετανικών, αμερικανικών εφημερίδων). Και αυτή η εκδοχή προκύπτει, νομίζω λογικά, και από το ότι οι νεκροί και οι τραυματίες ήταν όλοι διαδηλωτές. Αν ήταν ένοπλοι, δεν θα πετύχαιναν τουλάχιστον άλλα τόσα θύματα στην απέναντι όχθη; Και δεν παραλείπουμε να θυμίσουμε ότι σύμφωνα με άλλους συγγραφείς οι διαδηλωτές της 3ης Δεκέμβρη 1944 ήταν ένοπλοι. Λόγου χάρι, ο Β. Α. Παπαδάκης έχει γράψει (στο βιβλίο του, *Ιστορία του Ελληνικού Πολέμου 1940-45*, σ. 456-57): «Αι ομάδες των διαδηλωτών ήσαν ένοπλοι και επετέθησαν κατά των οργάνων της τάξεως»... Αυτό το εξαιρετικά επίμαχο ζήτημα το αντιπαρόχεται κατηγορηματικά, χωρίς να αισθανθεί την ανάγκη για κάποιο τεκμήριο, κάποια μαρτυρία, μια παραπομπή! ...αυτός

ο οποίος στην ίδια σελίδα του βιβλίου του (σ. 457) έχει καταχωρήσει για άλλο ζήτημα την 674 υποσημείωσή του!

30. Από πρόσφατο άρθρο του Ευάνθη Χατζηβασιλείου (*Καθημερινή*, 3-4-2011, σ. 30) και ειδικότερα από το προοίμιο του επιμελητή αντιγράφω: «Η σπίθα εμφύλιου πολέμου άναψε, όταν στις 3 Δεκεμβρίου 1944 η Αστυνομία άνοιξε πυρ ... εναντίον των διαδηλωτών του ΕΑΜ στην πλατεία Συντάγματος...».

31. Για τον αριθμό των νεκρών και τραυματιών υπάρχουν διάφορες παραδοχές δημοσιογράφων-συγγραφέων. Πρόσφατα σε ένα ένθετο φυλλάδιο της εφημερίδας *Το Βήμα* (6 του Δεκέμβρη 2010) διάβασα τον αριθμό 18, που θεωρώ πιθανότερο.

32. Πρώτη κίνηση διερευνητική προς αυτή την κατεύθυνση έγινε προς το Σοβιετικό πρεσβευτή στο Λονδίνο (Μάη του 1944). Επιστημότατη πρόταση διατυπώθηκε από τον ίδιο τον Τσόρτσιλ που επισκέφτηκε τον Στάλιν στη Μόσχα (9-10 του Οκτώβρη 1944). Εκεί τότε διαμορφώθηκε με πρόταση του Τσόρτσιλ η λεγόμενη «*Συμφωνία των Ποσοστών*».

33. Θυμίζω ότι αυτά τα αφηγείται ο ίδιος με τρόπο κυνικό -δικός του ο αυτοχαρακτηρισμός- στα *Απομνημονεύματά* του.

34. Το απόσπασμα αυτό πήρα από το βιβλίο *Κατοχή - Αντίσταση* (έκδ. της εφημερίδας *Τα Νέα*, 2010) σ. 158, με παραπομπή σε βιβλίο του Τσόρτσιλ, *The Second World War*, τ. 5: *Closing the Ring* (London, Cassell, 1952), σ. 481.

35. Γιάννη Σακκά, *Η Εαμική Αντίσταση (1941-44): Μια κριτική προσέγγιση* (Παπαζήση, 1998, σ. 195 κ.π.). Επίσης, Christ. Woodhouse, *Το Μήλον της Έριδος* (Εξάντας, 1976, σ. 435) και Γιάννη Μπαλαφούτα, *Από τον Προμαχώνα της Στιμάγκακας* (Αθήνα 1981, σ. 163-65).

36. 1944: *Ο Μοιραίος Δεκέμβριος*, ειδικό τεύχος από την εφημερίδα *Το Βήμα* (Κυριακή, 5-12-2010), σ. 54.

37. Και ο Leeper ενημέρωσε με αναφορά του τους προϊστάμενους του στο Foreign Office (371/4.3736 R 19861) στις 2 Δεκέμβρη 1944, προφανώς ύστερα από την ενημέρωση που του πρόσφερε ο Θ. Τσάτσος. Υπογραμμίζω ότι η αναφορά του Leeper επιβεβαιώνει από βρετανικής πλευράς (τα αρχεία του Foreign Office) το γεγονός «συνεργασίας» των δύο Κυβερνήσεων την παραμονή της «επικείμενης» πράξης που είχε από καιρό προαγγείλει ο Τσόρτσιλ.

38. Άρθρο του Λεωνίδα Σπαή στο περιοδικό *Πολιτικά Θέματα* της 4ης Οκτωβρίου 1976 (και αναφέρεται από τον Φοίβο Οικονομίδη σε συνέντευξη του στην εφημερίδα *Πρώτη* το 1986). Και να θυμάται κανείς ότι ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε συμμετάσχει στο χαρακτηρισμό των ταγματασφαλιτών ως δυνάμεων του εχθρού (στο Λίβανο και στην Γκαζέριτα).

39. Ελλ. μετάφραση από Ελίζα Παναγιωτάτου-Φανή Γαϊδατζή-Άννα Μαρκουλιδάκη, εκδ. Μεσόγειος, 2009.

40. "The Demonstration in Syntagma Square on Sunday the third of December, 1944", *Scandinavian Studies in Modern Greek*, 2(1978), σ. 3-52.

41. Γ.Α. Λεονταρίτη, *Ποιοι ήθελαν τα Δεκεμβριανά*, Φιλιλπότης, 1980, σ. 32.

42. Τσόρτσιλ, *Απομνημονεύματα*, τ. 6ος, σ. 286-87.

43. Αυτή την εκδοχή επιβεβαίωσε ως αφήγηση του πατέρα του, προφανώς, ο Μιλτιάδης Έβερτ σε τηλεοπτική συνέντευξη (στη σειρά εκπομπών «Εξιστορούν και Ιστορούν») που μεταδόθηκε σε επανάληψη κατά την ημέρα της κηδείας του Μ. Έβερτ.

Επίσης, Σόλωνα Νεοκ. Γρηγοριάδη, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, 1941-74*, έκδ. της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας*, 2011, σ. 279, όπου και εκτενέστερο απόσπασμα της συνέντευξης του Άγγελου Έβερτ.

44. Γ.Α. Λεονταρίτη, *Ποιοι ήθελαν τα Δεκεμβριανά*, Φιλιλπότης, 1986, σ. 43.

45. Ο υπαινιγμός αναφέρεται στη «φροντίδα» του Τσόρτσιλ για την Ελλάδα.

46. Heinz Richter, *Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα*, σ. 11.

47. Με τον όρο αυτό δηλώνεται (υποτίθεται) ότι καταχωρίζουμε εδώ το πιο εκφραστικό και

κατά την κρίση του γράφοντος πιο σημαντικό μέρος των σχετικών συγγραφών. Τέτοιον ισχυρισμό αδυνατώ να επωμιστώ. Απλά εξομολογούμαι ότι από όσα διάβασα και εκτίμησα καταγράφω μερικά βοηθήματα που τα νομίζω καλύτερα ή μάλλον που προσφέρουν κατά τη γνώμη μου την πληρέστερη εικόνα για όσα έγιναν τότε και μπορεί να είναι και προσιτά για τον αναγνώστη.

